

MULISCH

EEN HOORCOLLEGE OVER HET
OEUVRE VAN HARRY MULISCH

Door Maritha Mathijsen

HOME ACADEMY

Home Academy Publishers geeft hoorcolleges en lezingen uit op CD en als download. Interessante onderwerpen, van geschiedenis tot natuurwetenschappen, voorgedragen door de meest boeiende sprekers.

Zo kunt u kennis opdoen in de auto, in de trein, op de fiets of thuis op de bank.

Kijk verder op WWW.HOME-ACADEMY.NL

Uitgave: Home Academy Publishers
Saturnusstraat 60 - unit 70
2516 AH Den Haag
Tel: 070 - 3607613
info@home-academy.nl

Deze uitgave is tot stand gekomen i.s.m. **Spui 25**

OPNAME Sandro Ligtenberg (november & december 2011)
STEM INLEIDING F.C. van Nispen tot Sevenaer
MUZIEK Cok Verweij
MASTERING Frits de Bruijn
VORMGEVING ruth.bos@wxs.nl
PRODUCTIE GZ Digital Media
FOTO OMSLAG © ANP

© Copyright 2012 Home Academy Publishers, Den Haag
ISBN 978 90 8530 111 0
NUR 77

Alle rechten voorbehouden. Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen, mag niets uit deze uitgave worden veeveelvoudig, uitgeleend, verhuurd, uitgezonden, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door (foto) kopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaand schriftelijke toestemming van de uitgever.

MULISCH

Een hoorcollege over het oeuvre van Harry Mulisch

Door Marita Mathijssen

Inhoudsopgave

Inleiding

CD1 Het ontstaan van het schrijverschap: eerste periode

H1 De geboorte van een schrijver (track 2 - 6)	5
H2 Het eerste boek (track 7 - 10)	6
H3 <i>archibald strohalm</i> : de doorbraak (track 11 - 15)	6

CD2 Vernietiging als kunstbegrip: tweede periode

H4 Biografische ontwikkelingen (track 1 - 4)	7
H5 <i>De diamant</i> : een schelmenroman (track 5 - 8)	8
H6 Productiviteit en positionering (track 9 - 13)	8

CD3 Wantrouwen in de fictie: derde periode

H7 De Eichmann-ervaring (track 1 - 5)	9
H8 De mislukkingen in de fictie (track 6 - 10)	9
H9 Volop in de politiek (track 11 - 14)	10

CD4 De terugkeer van de romanschrijver: vierde periode

H10 <i>Twee vrouwen</i> en de Orpheusmythe (track 1 - 5)	11
H11 <i>De aanslag</i> : opnieuw de oorlog (track 6 - 8)	12
H12 <i>Hoogste tijd</i> en de grondslagen van het schrijverschap (track 9 - 12)	12

CD5 Het scheppingsexperiment: vijfde periode

H13 <i>De apotheose</i> (track 1 - 4)	13
H14 <i>De ontdekking van de hemel</i> en <i>De procedure</i> (track 5 - 9)	14
H15 De laatste roman: <i>Siegfried</i> (track 10 - 14)	14

CD6 Thema's, vaste personages en onvoltooide werken

H16 Vaste personages (track 1 - 4)	15
H17 Landschappen, elementen en thema's (track 5 - 9)	15
H18 De nalatenschap (track 10 - 12)	16

Genoemde werken Harry Mulisch 17

MARITA MATHIJSEN

Prof. dr. Marita Mathijssen is emeritus hoogleraar Moderne Nederlandse Letterkunde aan de Universiteit van Amsterdam. Zij is gespecialiseerd op het gebied van de 19e eeuwse literatuur. Haar boek met gefingeerde interviews met 19e eeuwse auteurs (*De geest van de dichter*) werd bekroond met de Multatuliprijs 1991. Voor haar werkzaamheden ontving zij de Prins Bernhard Cultuurfonds Prijs voor de Geesteswetenschappen. In 2002 verscheen haar boek *De gemaskerde eeuw* over de mentaliteit van de negentiende eeuw. In 2004 kwam *De Nederlandse literatuur in de romantiek* uit. Ze is tevens columniste bij NRC Handelsblad. Haar verzamelde essays verschenen onder de titel *Vroeger is ook mooi*. Eerder verscheen van haar het hoorcollege *De waarde van het woord*.

SPUI 25

Spui 25 is een academisch-cultureel centrum dat een verbinding vormt tussen de Universiteit van Amsterdam en de wereld van de culturele praktijk in de breedste zin.

Kijk voor meer informatie op: www.spui25.nl

SYNOPSIS VAN HET HOORCOLLEGE MULISCH

Inleiding

Het oeuvre van Harry Mulisch is complex en intrigerend. Die complexiteit staat de samenhang niet in de weg, en die samenhang sluit op zijn beurt weer niet de verrassing uit. Bepaalde thema's keren terug, maar steeds in verschillende inkleding. Er zijn vaste personages, maar de vermommingswisselen zo dat het niet makkelijk is het patroon erachter te ontdekken. Vanaf zijn boekdebuut in 1952 tot zijn laatste roman in 2001 is zijn stijl sterk gewijzigd, maar de grote vragen die hij in zijn werk stelt zijn dezelfde gebleven. Door de grootte van zijn thematiek, door zijn tomeloze inzet voor 'de schrijverij', door zijn internationale uitstraling, door zijn aansluiting bij de veranderende wereld, doordat hij geen intiem schrijverschap nastreefde, niet bezig was met zijn eigen gevoelens, maar schreef om zichzelf en daarmee zijn lezers inzichten te verschaffen in een getraumatiseerde maatschappij, is Mulisch een schrijver van wereldformaat. In achttien hoofdstukken analyseert Mulisch-kenner Marita Mathijssen zijn oeuvre, vanaf de vroegste werken tot de laatste, inclusief de (nog) niet gepubliceerde teksten uit de nalatenschap.

CD 1 Eerste periode: het ontstaan van het schrijverschap

H1. De geboorte van een schrijver

Een schrijver word je niet, dat ben je, zijn de woorden van Harry Mulisch. Maar er is wel degelijk een groeiperiode aan te wijzen in zijn schrijverschap. Er zijn gebeurtenissen die hem gevormd hebben. Hij is het kind van een joodse moeder uit België en een Hongaars-Oostenrijkse vader. Hij maakt door de oorlogsomstandigheden de middelbare school niet af, komt in de ban van profetische figuren in zijn omgeving: rozenkruisers en zelfbenoemde filosofen, waarna hij zijn weg in het schrijven vindt. Mulisch beschouwt het verhaal *De kamer*, gepubliceerd in Elsevier in 1947, als zijn debuut. Onderwerp is hier het toeval. Uit dezelfde tijd stamt de novelle *Ik Bubanik* (1946), die pas in 1994 ge-

publiceerd werd. Het is een wonderlijk verhaal over een profeetachtige figuur die baby's wil opvoeden in een taal waarin alle woorden voor het slechte en negatieve ontbreken. Met deze twee vroege verhalen, geschreven door een negentienjarige, is het schrijverschap van Mulisch in zijn essentie al bepaald. De thematiek van toeval, tijd, schuld en onschuld, het kwaad, en daartussen de figuur van de profetische verlosser: het zal allemaal terugkomen in zijn latere werk.

H2. Het eerste boek

Men kan het schrijverschap van Mulisch in vijf perioden indelen, en dan loopt de eerste periode van het debuut van Mulisch met het verhaal *De kamer* in 1947 tot 1953. Mulisch is in deze periode op zoek naar zijn vaste thema's en zwenkt tussen verschillende invalshoeken. Het schrijven zelf is een thema, maar ook het toeval, dat een 'voorbested toeval' blijkt te zijn, is aanwezig. De fascinatie voor en de zoektocht naar de schrijver zijn niet voorbehouden aan deze periode – ze zijn wel overheersend. In zijn eerste boek-publicatie, de novelle *Tussen hamer en aambeeld* (1952), staan toeval en schuld in het decor van de naoorlogse periode. Een Russisch soldaat doodt per ongeluk een hoge Engelse ambtenaar die ondergedoken nazi's moet opsporen. Dit leidt tot een internationaal conflict. In dit debuut is de Tweede Wereldoorlog manifest aanwezig: die zal daarna niet meer verdwijnen uit zijn werken.

H3. archibald strohalm: de doorbraak

In 1952 verscheen ook de roman *archibald strohalm*, het verslag van de schepping van een kunstwerk. Een jaar eerder had hij voor die roman de Reina Prinsen Geerligsprijs gekregen, een in die tijd zeer prestigieuze toekenning. Door die prijs kwam hij terecht bij de uitgeverij De Bezige Bij, die vanaf dan al zijn boeken uitgaf. De roman is het verhaal van een man die zich ergert aan een poppenkastspeler die voor kinderen voorstellingen geeft over het hiernamaals. Strohalm zal via de poppenkast bewijzen dat er geen hiernamaals, maar alleen een hiervoormaals is. Het verhaal van archibald strohalm beschrijft

de worsteling van een schrijver met zijn werk. Een schepper gaat ten onder aan zijn eigen schepping. Het is het verslag van een man die een kunstwerk wil scheppen, en het omvat negen maanden. Op een onrealistische, bizarre manier stelt het de verhouding tussen de verteller en zijn vertelling aan de orde, in een tijdperk dat weinig prozaïsten daarvoor belangstelling hadden. In het associatieve taalgebruik en in de thematiek is er in deze roman aansluiting bij de voornaamste jonge dichters in die tijd, de Vijftigers.

CD2 Tweede periode: vernietiging als kunstbegrip

H4. Biografische ontwikkelingen

De biografische feiten van Mulisch' jonge leven kunnen niet los gezien worden van zijn schrijverschap. De scheiding van zijn ouders, reeds vóór de oorlog, heeft diepe indruk gemaakt op de jongen, die vervolgens door zijn vader en een Duitse huishoudster grootgebracht werd. Tijdens de oorlog werkte zijn vader voor de Duitsers, terwijl zijn joodse moeder aan razzia's wist te ontkomen, maar wel mede dankzij die vader. Na de oorlog kwam zijn vader in een interneringskamp. Juist in die tijd kwam Mulisch onder invloed van de esoterie, waaraan hij volgens eigen zeggen ontsnapte door het schrijven van *archibald strohalm*. Nadien positioneerde hij zich zelfbewust als schrijver. Daarmee begint een tweede periode van het schrijverschap van Mulisch, die doorloopt tot ongeveer 1962. Hij is zeer productief met onder andere *De diamant* (1954), *Het zwarte licht* (1956), *De vierde mens* (1957), *Het stenen bruidsbed* (1959) en *Voer voor psychologen* (1961). Het thema vernietiging is dominant in deze periode. Het creëren van een kunstwerk houdt tegelijkertijd vernietiging en vereeuwiging in, en dat is een van de paradoxen die Mulisch zo fascineren. De tijd wordt in een kunstwerk stilgezet en bestaat dus niet meer. Tegelijk is er ook voortduring in het kunstwerk, want het blijft bestaan.

H5. De diamant: een schelmenroman

In de tweede periode van Mulisch' schrijverschap staat vernietiging centraal. Die vormt dan ook het thema van de roman *De diamant*, waarin de grootste diamant ter wereld de hoofdpersoon is, die dood en verderf brengt aan iedereen die hem bezit. Natuurlijk is het boek gebaseerd op het verhaal van de Koh-i-noor, waarop sinds eeuwen een vloek lijkt te rusten.

Een diamant als hoofdpersoon: dat is iets wat niet veel voorkomt in de wereldliteratuur. Men kan *De diamant* lezen als een soort schelmenroman, en de schelm is hier dan de Siddharta, zoals de diamant heet. Deze ondergaat nadat hij gevonden is in Indië allerlei wilde avonturen, reist over de hele wereld, breekt in tweeën en tenslotte verdwijnt een deel in de grond in Rome, terwijl het andere deel door een domme boer in het vuur geworpen wordt om aan zijn makkers te bewijzen dat de steen die hij in zijn schillenkar gevonden heeft een echte diamant is. Dit waanzinnige verhaal is tegelijk een verhaal over het schrijven zelf. Een schrijver moet een diamant vinden, maar hij moet die ook kunnen bewerken. Wanneer die klaar is, is er tegelijk vernietiging door de vastlegging in een kunstwerk en de geboorte daarvan. Dit thema komt terug in drie andere werken van Mulisch in deze periode: de verhalenbundels *Het mirakel* (1955) en *De versierde mens* (1957), en de kleine roman *Het zwarte licht* (1956).

H6. Productiviteit en positionering

Vanaf 1958 komen er weer nieuwe verwickelingen in Mulisch' persoonlijk leven met grote gevolgen voor zijn oeuvre. Hij verhuist naar Amsterdam en hij ontmoet de schaker Jan Hein Donner, met wie hij onmiddellijk een onverbrekelijke vriendschap sluit. Het aantal interviews in kranten neemt toe, hij begint bij de gevestigde jonge schrijvers te horen. Mulisch' faam wordt definitief gevestigd met *Het stenen bruidsbed* (1959). Mulisch wil hierin drie tijden synchroniseren: de Griekse oudheid, de Tweede Wereldoorlog en de naoorlogse periode. Hoofdpersoon is een Amerikaanse tandarts die in de oorlog Dresden gebombardeerd heeft en nu geconfronteerd wordt met de gevolgen. Mulisch

begint nu ook te schrijven voor het toneel, waarvoor hij sinds zijn vroege jeugd al een fascinatie had. Zijn eerste opgevoerde stuk is *Tanchelijn* (1960), waarna er nog vele volgen, die vaak politieke raakvlakken hebben. In 1961 komt het provocerende *Voer voor psychologen* uit. Hij bezint zich op zijn schrijverschap en maakt zijn persoonlijkheid tot onderwerp van de schrijverij, in een periode dat dit nog geen gebruik was onder schrijvers. Geen enkele schrijver heeft zichzelf zo bloot gegeven in zijn sterkten en zwaktes als Mulisch.

CD 3. Derde periode: wantrouwen in de fictie

H7. De Eichmann-ervaring

De derde periode in de schrijverij van Harry Mulisch loopt van 1961 tot 1975. Die staat in het kader van wantrouwen in de fictie en kenmerkt zich door onrust, zowel in het persoonlijke als in het politieke leven. Beginpunt is *De zaak 40/61* (1962), een verslag van het proces tegen de oorlogsmisdadiger Adolf Eichmann. Mulisch woont dit proces bij in Jeruzalem en dat brengt hem uit zijn evenwicht. Hij is verbijsterd over de mens Eichmann, die eruit ziet als een gewone man, maar die miljoenen doden op zijn geweten heeft. Hij probeert te begrijpen wat er zich in Eichmann afgespeeld heeft, en concludeert dat hier de techniek een fatale macht over de mens heeft gekregen. Eichmann is in de wereld der machines gekomen, hij is een rationeel werktuig dat commentaarloos elk bevel uitvoert. Mulisch vergelijkt hem met een auto die moet doen wat de bestuurder doet, al trapt die het gaspedaal in voor een muur. *De zaak 40/61* wordt in binnen- en buitenland hoog gewaardeerd.

H8. De mislukkingen in de fictie

Mulisch houdt na *De zaak 40/61* op met fictie te schrijven. Dit heeft zo'n tien jaar geduurd. Maar dat 'geen fictie schrijven' is eigenlijk ook een fictie: hij probeert het wel, maar allerlei nieuwe romans waaraan Mulisch in deze tijd begint mislukken. Pas als er vernieuwende bewegingen in de maatschappij op gang komen, ziet hij nieuwe perspectieven. Achteraf zegt hij dat hij in deze periode met het verhaal breekt, omdat hij dat niet

competent acht voor de veranderende tijden.

Twee romans waar hij heel veel energie in stak waren *De toekomst van gisteren* en *De ontdekking van Moskou*. Het eerste boek zou zich afspelen in een wereld waarin Duitsland de oorlog had gewonnen. Zijn hoofdpersoon, een journalist, zou echter in het boek het tegendeel gaan doen: gaan schrijven hoe de wereld eruit zou zien als Duitsland de oorlog had verloren. Mulisch schetst een desolate wereld waarin Holland als vazalstaat van Duitsland geen enkel recht heeft. In 1967 laat Mulisch de opzet liggen, om er alleen nog maar een verslag van te maken voor een boek dat dezelfde titel krijgt.

De ontdekking van Moskou is opnieuw een verhaal met verschillende lagen. Een twintigste-eeuwse journalist gaat op zoek naar documenten van een expeditie van een vijftiende-eeuwse bisschop die op zoek was naar Moskou. Maar ook met deze roman loopt Mulisch vast. Hij vindt een uitweg in de politiek. De schrijver krijgt van hem een maatschappelijke verantwoordelijkheid toegekend, en hij schaaft zich daadkrachtig achter maatschappijkritische groepen. Daaruit vloeit zijn verslag van de provorellen voort: *Bericht aan de rattenkoning* (1966).

Hg. Volop in de politiek

Mulisch zet zich in voor protesten tegen de verstarde samenleving en hij is bij veel initiatieven betrokken. Hij is lid van het Comité van Solidariteit met Cuba, hij doet mee met acties voor vernieuwingen in het repertoire van het toneel en het Concertgebouw-orkest. Hij is in Parijs als daar de studentenopstand losbreekt. Zijn misnoedigheid na het verslag van het Eichmann-proces raakt hij kwijt door de kennismaking met het communistische Cuba. Op uitnodiging van het eerste glossy tijdschrift in Nederland, *Avenue*, bezoekt Mulisch het eiland en schrijft een lyrisch verslag ervan in *Het woord bij de daad* (1968). Premier Fidel Castro heeft een sociaal programma voor het eiland en dat spreekt hem aan, evenals de lichtheid van het bestaan daar. Hij herkent in Castro de figuur van de verlosser, die hem ook in zijn literaire werk intrigeert. Samen met een vijftal componisten en de schrijver Hugo Claus maakt hij de opera *Reconstructie* (1969).

Het idee is dat er letterlijk en figuurlijk een standbeeld wordt opgericht voor Che Guevara. Tijdens de voorstelling worden de blokken opgestapeld, tot er een twintig meter hoog beeld staat.

Zijn geloof in de fictie komt langzaam maar zeker terug: voor het eerst na tien jaar komt er weer een bundel uit waarin naast essay-achtige stukken ook een verhaal staat:

Paralipomena Orphica (1970). Hij begint na de geboorte van zijn eerste dochter met het schrijven van poëzie en ook dat brengt hem terug naar de fictie.

CD4 Vierde periode: de terugkeer van de romanschrijver

H 10. *Twee vrouwen* en de Orpheusmythe

De vierde periode in het schrijverschap van Harry Mulisch begint met een paukenslag zoals die zelden vertoond is in de Nederlandse literatuur. Mulisch is rond 1975 nog wel (samen met Hermans en Reve) een van 'de grote drie', maar zijn boeken lijken steeds moeilijker en ontoegankelijker te worden en hij lijkt zich af te wenden van een groot lezerspubliek. Dan komt hij opeens met de ongelooflijk toegankelijke kleine roman *Twee vrouwen* naar buiten, die de critici verbluft door zijn ogenschijnlijke simpelheid en vooral door het thema van de lesbische liefde. De romanschrijver is terug. Hij is geobsedeerd door de mogelijkheden van het intertekstuele spel. Dat betekent dat hij bewust toespelingen maakt op bekende werken uit de wereldliteratuur. Hierin sluit het werk van Mulisch aan bij een jonge generatie schrijvers, die de *Revisor*-generatie genoemd wordt, naar een tijdschrift dat in 1974 opgericht werd. Mulisch wordt geïnspireerd door klassieke mythen, zoals die van Orpheus en Oidipous, maar ook door de Faust-legende en het verhaal van Don Juan. Deze fascinatie is al vroeg in zijn werk aanwezig, maar in deze vierde periode komt die duidelijk te voorschijn. *Twee vrouwen* is een adaptatie van de Orpheus-mythe. De hoofdpersoon wordt verliefd, verliest de geliefde, krijgt deze terug en verliest deze opnieuw. De tragiek van dit 'oerverhaal' ligt in het feit dat een homoseksuele liefde nu eenmaal per definitie onvruchtbaar is, en de poging dit te doorbreken eindigt fataal.

H 11. *De aanslag: opnieuw de oorlog*

Mulisch wordt steeds meer een gevierde schrijver. Ter gelegenheid van zijn vijftigste verjaardag krijgt hij een tentoonstelling in het Letterkundig Museum. Hij publiceert *Mijn getijdenboek* (1975): een verslag van de jeugd van zijn ouders en zijn eigen jeugd. In 1980 realiseert Mulisch een project dat hij jarenlang gekoesterd heeft: een filosofische studie naar 'de octaviteit'. Daaronder verstaat hij dat iets hetzelfde en tegelijk niet hetzelfde kan zijn, zoals in de toonladder de hoge en de lage c. In dit boek werkt hij ook de gedachte uit dat de techniek steeds meer de mens gaat overheersen en de oermoraal van de menselijkheid ondermijnt.

Daarnaast verschijnt er opnieuw zeer toegankelijke fictie. In de verhalenbundel *Oude lucht* (1977) stelt hij de vergankelijkheid van de tijd als probleem. Vijf jaar later verschijnt de roman waarmee hij wereldbekendheid zou verwerven: *De aanslag*, opnieuw over de Tweede Wereldoorlog en de gevolgen daarvan. Schuld en onschuld zijn alweer cruciaal. De hoofdpersoon verliest zijn ouders bij een vergeldingsactie, omdat het verzet een hoge NSB'er vermoord had. *De Aanslag* is ook een boek over de gelijktijdigheid van tijden en het nooit afwezig zijn van het verleden.

H12. *Hoogste tijd en de grondslagen van het schrijverschap*

De roman *Hoogste tijd* (1980) verwijst naar diverse teksten uit de wereldliteratuur. De titel is een verwijzing naar het theater, waar dit de mantra is voor de acteur die op moet komen. In de roman zijn er voortdurend verwijzingen naar *The tempest* van Shakespeare. Maar ook Goethes *Faust* is erin verwerkt. Het is het verhaal van een oude uitgerangeerde acteur die nog eenmaal gevraagd wordt op te treden, verliefd wordt op een jonge actrice en bij de generale repetitie zo doorslaat dat hij werkelijkheid en fictie door elkaar haalt en de tegenspeler die hij op het toneel moet vermoorden in werkelijkheid de keel dichtknijpt en op een haar na vermoordt. Daarna kan hij niet meer verder, en verdwijnt. 'Hoogste tijd' betekent ook: opeertijd, een tijd die hoger staat dan de gewone. Dat is uiteindelijk wat kunst vermag: boven de tijd gaan staan, de 'hoogste' tijd uitbeelden. In 1987 werpt Mulisch een fascinerend licht op zijn literatuuropvatting in *Grondslagen*

van de mythologie van het schrijverschap. In tien thesen geeft hij zijn gedachten over het schrijverschap weer en hier wordt duidelijk hoezeer hij in deze periode aansluiting zoekt bij de grote klassieke mythen, met name Orpheus.

CD 5. *Vijfde periode: het scheppingsexperiment*

H13. *De apotheose*

We komen nu bij de laatste periode in het schrijverschap van Harry Mulisch, die begint in 1988, en die eindigt met zijn overlijden op 30 oktober 2010. Deze periode in Mulisch' werk staat in het teken van het scheppen van leven. Daarbij is de verhouding tussen techniek en natuur in het geding. De periode begint met de novelle *De elementen* (1988), over de oerkrachten van de natuur. Mulisch presenteert het schrijven als een nieuwe mythe die klassieke pretenties heeft. Een schrijver scheidt nieuw leven en is dus een moderne Orpheus die Euridice uit de onderwereld kan halen. Schrijven is datgene waarin dood en tijd overwonnen kunnen worden. Zo scheidt Mulisch een eigen verbinding van oude mythen als Faust, Orpheus, Icarus en Oedipus, en creëert hij een nieuwe werkelijkheid door de tijd en dus de dood stil te leggen.

De hele thematiek van Mulisch lijkt samen te komen in de apotheose van Mulisch' schrijverschap: *De ontdekking van de hemel* (1992), een veellagige roman over vriendschap, relaties tussen vaders en zonen, over de mens als speelbal van hogere machten, over de tragedie van de twintigste eeuw en over de overname van de macht door de techniek.

H14. *De ontdekking van de hemel en De procedure*

De ontdekking van de hemel bevat talloze verwijzingen naar eigen werk en de wereldliteratuur, naar de bijbel, de politiek van de jaren zestig en tachtig. De grootste paradox in dit boek is dat een van de hoofdpersonen niet een levende maar een coma-dode is, die niet handelt en toch in het centrum staat: Ada. In coma schenkt zij het leven aan de

hoofdpersoon van het boek, Quinten, de jongen die zonder dat hij het weet de opdracht heeft om de stenen tafelen terug te brengen naar God, die zijn verbond met de wereld wil opzeggen. De wereld is steeds meer onder invloed van de techniek gekomen: dit is in gang gezet door Francis Bacon, met hulp van Lucifer ontwikkeld, en het punt is nu bereikt waarop God niet langer meer zijn schepping erkent. Centraal is het dilemma techniek versus de oerwaarden van het leven.

Dit gegeven werkt Mulisch verder uit in een volgend boek dat als het ware een spiegelbeeld van het vorige is: *De procedure* (1998). Het boek begint met een eigen interpretatie van het scheppingsverhaal uit de bijbel en daarna volgt de beschrijving van de creatie van een golem, een kunstmatige mens, die door een kleine fout in de gevolgde rituelen zeer boosaardig blijkt te zijn. De roman vervolgt met brieven die een DNA-deskundige schrijft aan zijn doodgeboren kind. In deze roman baart een levende vrouw een dood kind – en als zodanig spiegelt die *De ontdekking van de hemel*.

H15. De laatste roman: *Siegfried*

Na *De ontdekking van de hemel* gaat de lichamelijke gezondheid van Mulisch achteruit. Hij houdt dit uit de publiciteit. Naar buiten toe is hij de stralende grijsaard die geniet van het leven als een internationaal auteur. Bij zijn 65ste verjaardag in 1992 zijn er weer vele feestelijkheden, onder andere een grote overzichtstentoonstelling in het Letterkundig Museum. In 1995 krijgt hij de Prijs der Nederlandse Letteren.

In 2001 komt de roman uit die de laatste zal blijken te zijn: *Siegfried*. Daarna verschijnen er geen grote projecten meer van zijn hand, slechts enige publicaties van oud werk en een paar ingezonden brieven en toespraken.

In *Siegfried* schrijft Mulisch een zoon toe aan Hitler die hij laat ombrengen als hij ontdekt dat er enig joods bloed door hem stroomt. Alle eerdere obsessies zijn in *Siegfried* weer aanwezig. Het gaat opnieuw over onnatuurlijk ouderschap, opnieuw over hoe ver fictie kan gaan en de betekenis van schrijven, over schuld en vernietiging. Hybris is het thema, en Mulisch sluit hier aan bij de mythe van Icarus. Hoofdpersoon is de schrijver Herter die hoopt dat fictie het net is waarin Hitler gevangen kan worden. Dit betekent de dood voor de schrijver Herter, voor wie Mulisch zelf model gestaan heeft.

CD6 Thema's, vaste personages en onvoltooide werken

H16. Vaste personages

Er zijn in het oeuvre van Harry Mulisch een aantal personages te vinden die in verschillende travestieën steeds terugkomen. Veel van zijn mannelijke hoofdpersonen zijn enig kind. Deze enige kinderen hebben vaak verlosserachtige neigingen. Daarin komen ze overeen met het beroemdste enig kind ter wereld: Jezus Christus. Het lijkt erop dat Mulisch ook af en toe figuren gebruikt in zijn werk die gebaseerd zijn op de figuur van Christus, maar dan op oudere leeftijd. Daarnaast komt de rokkenjager of Don Juan geregeld voor. Onder de bijfiguren is vaak iemand die fungeert als Charon, iemand die de oversteek van leven naar dood of van bewustzijn naar onderbewustzijn begeleidt. In diverse romans verschijnt een schrijver die op Mulisch lijkt in een bijrolletje, soms slechts als grap, maar in *Siegfried* heeft hij de hoofdrol.

Bij de vrouwenfiguren zijn er drie vaste typen te onderscheiden. Er is de afwezige moeder. Een gewone moederfiguur komt niet voor. Daarnaast is er de kordate vrouw die in alle omstandigheden vat op de werkelijkheid blijft houden. Tenslotte is er de sfinx, de raadselachtige en ondoorgroendelijke vrouw. Boven de personages staat de verteller, die een almachtige positie inneemt.

H17. Landschappen, elementen en thema's

Het zuiden vertegenwoordigt voor Mulisch het harmonische landschap. Holland is een creatie van de techniek. Het zuidelijke landschap van bijvoorbeeld Italië is bovendien aantrekkelijk omdat het een veelheid aan tijden laat zien: het vertegenwoordigt vele eeuwen. Personen die tot zichzelf komen, worden door hem vaak in een zuidelijk landschap geplaatst. Hiermee brengt hij de oude leer van de elementen in verband. Een persoon kan tot zichzelf komen als water, vuur, aarde en lucht verenigd zijn, maar dit betekent vaak ook meteen de ondergang. In veel van de apotheoses van Mulisch' boeken, die gewoonlijk ook de dood of verdwijning van de hoofdpersoon inhouden, wordt zo'n elementenvereniging beschreven.

De vaste thematiek van Mulisch' werken is gekoppeld aan perioden in zijn schrijverschap. De vernietiging is belangrijk, die verbonden is aan de paradox van creatie door vernietiging. Daarnaast komen schuld en onschuld thematisch voor, in relatie met het individu en de geschiedenis. De thematiek van de mogelijkheid en de onmogelijkheid van het scheppen van leven verbindt hij met morele keuzen. De techniek verdringt de natuurwetten en brengt de mens steeds verder weg van de oerwaarden van de menselijkheid. De tijd is een volgend thema. Die kan overwonnen worden door het verleden te synchroniseren. In het thema van de schrijverij komt alles samen.

H18. De nalatenschap

Toen Harry Mulisch op 30 oktober 2010 stierf, liet hij een prachtig geordende literaire nalatenschap achter. Tot in 2003 had hij nog gewerkt aan een novelle, *De tijd zelf*, die hij echter niet afgemaakt heeft. Onderwerp van dit verhaal is het probleem van de tijd: bestaat er eigenlijk wel tegenwoordigheid, is alles eigenlijk niet óf verleden, óf toekomst. Dit laatste onvoltooide verhaal is onlangs uitgegeven. Daarnaast zijn er in zijn nalatenschap nog veel half afgeschreven romans, veel voltooide essays en enkele verhalen. Zijn recensies zijn nog nooit uitgegeven en er zijn diverse dagboeken. De intrigerendste van de onvoltooide romans is wellicht *De ontdekking van Moskou*, waarvan zeven versies overgeleverd zijn, die onderling sterk verschillen. Ook zijn er van de gepubliceerde werken vele kladversies bewaard, die na studie inzicht kunnen geven in zijn werkwijze. Het is een paradox die Mulisch zou bevallen: dat het oeuvre van Mulisch na zijn dood nog jarenlang uitgebreid kan worden.

GENOEMDE WERKEN VAN HARRY MULISCH

- 1947 *De kamer*
- 1952 *Tussen hamer en aambeeld*
- 1952 *archibald strohalm*
- 1953 *Chantage op het leven*
- 1954 *De diamant*
- 1955 *Het mirakel*
- 1956 *Het zwarte licht*
- 1957 *De versierde mens*
- 1959 *Het stenen bruidsbed*
- 1960 *Tanchelijn*
- 1960 *De knop*
- 1961 *Voer voor psychologen*
- 1962 *De zaak 40/61*
- 1966 *Bericht aan de rattenkoning*
- 1967 *Wenken voor de Jongste Dag*
- 1968 *Het woord bij de daad*
- 1969 *Blauwdruk van de opera Reconstructie*
(tekst in samenwerking met Hugo Claus)
- 1970 *Paralipomena Orphica*
- 1970 *De verteller*
- 1971 *Over de affaire Padilla*
- 1971 *De verteller verteld*
- 1972 *Oidipous Oidipous*
- 1972 *De toekomst van gisteren*
- 1974 *Bezoekuur*
- 1975 *Mijn getijdenboek*
- 1975 *Volk en vaderliefde*
- 1975 *Twee vrouwen*

1977 *Oude lucht*
 1977 *Axel*
 1980 *De compositie van de wereld*
 1982 *De aanslag*
 1985 *Hoogste tijd*
 1987 *Grondslagen van de mythologie van het schrijverschap*
 1988 *De elementen*
 1992 *De ontdekking van de hemel*
 1994 *Twee opgravingen* (met hierin *Ik Bubanik*)
 1997 *Zielespiegel*
 1998 *De Procedure*
 2000 *Het theater, de brief en de waarheid*
 2001 *Siegfried*
 2011 *De tijd zelf. Drieluik* (postume uitgave door Arnold Heumakers en Marita Mathijssen)

OVERIGE TITELS IN TAAL & LETTEREN

DE KLASSEKSTE KLASSEKERS
 Een hoorcollege over grote teksten en mythen uit de Griekse oudheid
 Door *Ineke Sluiter*

MEER KLASSEKSTE KLASSEKERS
 Een hoorcollege over grote Griekse teksten in oorlogstijd
 Door *Ineke Sluiter*

OP ZOEK NAAR SOCRATES
 Een hoorcollege over de geschiedenis van een onverschrokken vragensteller
 Door *Ineke Sluiter*

OVERSPELIGE VROUWEN
 Een hoorcollege over desperate housewives in de wereldliteratuur
 Door *Maarten van Buuren*

LITERATUURGESCHIEDENIS
 Een hoorcollege over de geschiedenis van de Europese letteren
 Door *Joep Leerssen*

PROUST
 Een hoorcollege over zijn meesterwerk
Op zoek naar de verloren tijd
 Door *Maarten van Buuren*

DICKENS
 Een hoorcollege over zijn leven, ideeën en werk
 Door *Jan Lokin*

DE WAARDE VAN HET WOORD
 Een hoorcollege over de Nederlandse literatuur en cultuur in de 19e eeuw
 Door *Marita Mathijssen*

GROTE SCHRIJVERS, VAN GOETHE TOT NU
 Een hoorcollege over de Duitse literatuurgeschiedenis na de verlichting
 Door *Anthonya Visser*

